

Методика аналізу історичного роману Ліни Костенко "Маруся Чурай"

Надія Савчук,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов і країнознавства

Інституту туризму

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

У статті подано найоптимальнішу парадигму вивчення цього рекомендованого шкільною програмою художнього тексту, всебічно проаналізовано дві основні сюжетні лінії та найважливіші образи-персонажі.

Ключові слова: історичний роман у віршах, дівчина з легенди — Маруся Чурай, український соціум історичної доби Хмельниччини в художньому тексті, афоризми роману.

Роман "Маруся Чурай" Ліни Костенко, як свідчить опитування вчителів української мови та літератури, хоч і вважається одним з найкращих творів, що їх пропонує шкільна програма для текстуального вивчення, є водночас саме тим художнім текстом, який потребує скрупульозної роботи учителя та старшокласників на уроках і вмілого дискутування під час аналізу всіх його вузлових моментів. На жаль, переважно пересічні школярі сприймають цей твір, образно кажучи, за вектором любовної драми, а не визвольної боротьби українського народу, яка для багатьох реципієнтів геніального тексту відходить на задній план. Причин цього явища є багато: недостатність годин, які шкільна програма виділила для цього, та й узагалі всіх інших запропонованих для текстуального вивчення творів; романна ліро-епічна форма художнього тексту, виразні ознаки художньо-історичного тексту; зумовлене добою написання твору превалювання сюжетної лінії Марусі Чурай над лінією Хмельниччини; все-таки недостатній методичний матеріал при величезній кількості літературознавчих публікацій на тему роману Ліни Костенко. До того ж автоматична компіляція думок літературознавців і критиків учнями й учителем аж ніяк не сприяє глибокому шкільному засвоєнню художнього твору такого високого рівня, як "Маруся Чурай" Ліни Костенко. Компілят, звичайно, завжди у допустимій дозі необхідний, адже рядовий школяр чи пересічний учитель — не фахові науковці, тому не тільки зробити відкриття, а й навіть професійно проаналізувати складний художній текст не завжди можуть, але на основі думок науковців, особливо на стику їхніх полюсних оцінок, потрібно практикувати живу дискусію на уроках, спонукати старшокласників робити власні висновки, трактувати художній твір не тільки на основі підручника-критики й існуючих умовиводів, а й на основі першоджерела — власне тексту роману "Маруся Чурай". При цьому не слід забувати, що художній твір учні повинні сприймати насамперед серцем, переживати душею, й аж після цього інтелектуально працювати над його сюжетом і композицією, проблематикою, системою образів.

Ліро-епічну заданість роману вчитель повинен розцінювати як благодатний ґрунт для сприймання учнями. Антон Лісовський із цього приводу наголошує, що ліричні рядки, сприйняті серцем, роблять читачів

кращими, чуйнішими, благороднішими, бо заставляють переосмислювати свої вчинки, мучитися чужим болем і співстраждати. Саме з цієї причини осмислення, навіяне "силою образного слова, виховує, формує думки і почуття, переповнює людину тим змістом, що робить її по-справжньому багату найбезціннішим багатством — багатством душі... Лірика веде мову "про час і про себе", істинна поезія проникає в найсокровенніші куточки свідомості" [10, с. 4]. Все це, на думку методиста, розширює духовні горизонти, формує здатність розуміти моральну цінність кожної людини, а тим паче, — яскравої особистості, а вміння співпереживати спричинюється до утвердження найбільш гуманних якостей у характерах людей. Історичний роман, як жанр, теж несе позитивний заряд виховної функції. Якщо факт давноминулої доби в читача насамперед розвиває інтелектуальну сферу, то ця ж подія, подана художньо, виховує в реципієнтів душу, вчить рівнятися на достойні взірці людського духу. У наш час ні для кого вже не є секретом, що нейтральне словесне втілення тільки називає почуття, а художнє, тобто насамперед чуттєве, — ще й виражає їх. Для художньо-історичного тексту дуже важливими є три його основні ознаки: історичний герой, історична подія, історичний колорит. Навіть якщо брати до уваги, що Маруся Чурай — не стільки історична особа, скільки "дівчина з легенди", події Хмельниччини і надзвичайно вдало передана епоха змушують читачів сприймати народну співачку як живого свідка й сучасника визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. До того ж історичний роман, як будь-який інший художній текст з історично достовірною долею правди, не може бути лише історичним повідомленням, якими є суто історичні й публіцистичні тексти. Особливу роль завжди відіграє проєкція минулого на сучасне. Роман Іванчук, автор багатьох історичних романів, цю думку зумів викласти дуже прозріливо, ведучи мову про те, що "історичний роман як жанр набагато активніший від історіографії й сильніше впливає на утвердження національної свідомості" [6, с. 3], бо хоч сама історія, як наука, умовно ділиться на "було", "є" і "буде", проте всі ці часові категорії в художньому тексті лежать у єдиній площині безперервного й вічного життя народу, в якому кожен момент у категоріях "було" і "є" стає зародком для свого

примноження в категорії "буде". Навіть величезна доля художнього домислу в такому випадку може відігравати більшу роль, ніж ті факти, які історія донесла документально зафіксованими: "Геніальний фальсифікат В'ячеслава Ганки "Краледворський рукопис" врятував Чехію від онімечення, а "Військовий гімн" грека Рігаса Ферероса повів грецький народ на переможну битву проти Османської імперії" [5, с. 3].

Старшокласникам треба також нагадати, що художній твір — це автономний світ, який існує за своїми внутрішніми законами, а не дублікат реального проміжку історичного минулого. Та навіть при цьому певні моменти копіювання автором чи, вірніше, наслідування (мімесизу) історичної правди мусять існувати, інакше читач не зможе повірити тому, про що веде мову письменник. Ще П. Загребельний нагадував, що Гете писав про Шекспіра: "Все, що віє в повітрі, коли звершуються великі світові події, все, що в страшні хвилини затаюється в людських серцях, все, що лякливо замикається і ховається в душі, — виходить на світ, вільно й невимушено: ми пізнаємо правду життя й самі не відаємо, яким чином" [5, с.263]. Якщо цей же постулат моноліту міметичного й доуявленого автором застосувати до роману "Маруся Чурай" Ліни Костенко, то краще, ніж висловився Іван Фізер у праці "Шедеври поетичної літоїсторії Ліни Костенко", годі сказати: "Сюжети Ліни Костенко, хоч і заякорені в історії і в народній творчості, далеко не міметичні. Вони виконують те, що ні історія, ні археологія виконати не можуть. Вони — продукт поетичної уяви, яка, однак, творить у межах історичної правдоподібності. Ці сюжети естетично правдиві й історично ймовірні" [14, с. 296]. З цієї причини запропонована нами в цій статті система пропедевтичних зауваг стосовно роману "Маруся Чурай" Ліни Костенко має велике значення для правильного сприймання художнього тексту в цій багатогранній його цілісності.

Для належного аналізу після скрупульозного прочитання учнями тексту роману у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай" дуже доречним виявиться опрацювання бодай самим учителем і кращими учнями класу статей, які ми пропонуємо у бібліографії. Краще, щоб учитель зробив ксерокопії перелічених нами літературознавчих і методичних праць, отже, міг би запропонувати цей матеріал не тільки в окремо взятому класі цього навчального року, а на перспективу — багатьом учням у класах, які в наступні роки теж стануть випускниками.

Розпочати роботу над романом "Маруся Чурай" Ліни Костенко варто з історії написання цього твору. Свідчення Оксани Пахльовської стануть особливо важливими на цьому етапі уроку: "В найстрашніші періоди, коли все тісніше змикалося круг неї коло переслідувань, цькувань, заборон, — вона писала. Могла зачинитись і написати за одну добу до трьохсот рядків "Марусі Чурай". Поезія була протистоянням. Була вірою в кінечність абсурду" [2, с. 4]. Чи вірила тоді сама Ліна Костенко, що попри немилосердні цензурні лещата її найкращий роман колись побачить світ? Відповідь дочки дає можливість учням подискутувати й стосовно цього питання: "Мама свого часу стала легендою. Це тоді, коли в літературі її ніби й не існувало: ім'я її було заборонене, вірші не друкувались, про вихід книжок і не мріялось. А люди про неї знали. Переповідали один одному й правду, й вигадки, але знали, що вона є. Саме тоді, коли багато колег робило вигляд, що якраз її і немає. І тоді, коли кострубатий молоток репресій у грубих кошлатих руках розбив на уламки цілісний і чистий кристал української культури 60-х... Всі ті роки мама

здавалася мені хранителькою згасаючого вогню, самотньою на березі найчорнішого з морів. "Я умирала серед вас, отут, під небом України..." Це не тільки про Марусю Чурай. Це й про себе" [2, с. 4]. Поява у видавництві рукопису роману про легендарну Чураївну в тоталітарні часи спричинилася до більшого жаху адміністрації, ніж якби хтось над дверима "Радянського письменника" вивісив жовто-блакитний прапор. Рецензенти, літредактори, "вся королівська знать" кинулися цькувати опальну сміливицю. Щоб з віддалі часу належно збагнути, в якій непростій ситуації опинилася Ліна Костенко, досить прочитати розлогу статтю "Ідеологія мертвеччини у війні з генієм: Історія невидання книги Ліни Костенко "Княжа гора" в документах". Про "Марусю Чурай" у цій публікації особливо важливою є документальна фіксація неприхованого знуцання над вершинним твором Ліни Костенко: "Л. Костенко добре розуміє, що її роман у віршах ідеїно плутаний, нічого його друкувати не буде... Знову ідеалізація козацтва, давнини, знову безкласове, солодке, як мед, суспільство на Україні-неньці, знову замилювання тими часами, коли "навіть глина" була краща... Ні, "Маруся Чурай" нічим не заслуговує на появу серед читачів" [7, с. 3]. Дирекція чільного українського письменницького видавництва безцеремонно "зарубала" рукопис. Проте гранично занижена оцінка переляканих правдою видавничих клерків аж ніяк не була об'єктивною. Цензурне "Не пуцтай!" вимагало від своїх вірнопідданих "коліщаток і гвинтиків" хоч якихось аргументацій, і вони прискіпливо вишукували їх на голому місці. А тим часом роман роками лежав у видавництві, й шансів, що колись узагалі побачить світ, ставало все менше й менше. Тож Ліна Костенко вдалася до голодування, як єдино можливого протесту проти такої несправедливості. Врешті, учням не завадить знати, що в житті геніальної авторки були два голодування. Коли Оксана Пахльовська запитала у матері, яке з них було дня неї важчим, Ліна Костенко відповіла: "Перше. У другому я вже мала досвід, час від часу пила ковток води. А перше було сухе голодування. На п'яту добу мені стало дуже зле. Вийшла вночі на балкон — а місяць у небі роз'їхався на два боки. Розшарувалось зображення... Я попросила тата (Василя Цвіркунова — *Н.С.*) підвезти мене до могили батька і бабусі — попрощатись. І ще хотіла попрощатись з лісом. Ольга Сенюк поїхала з нами. Вона теж перестала їсти, щоб паралельним курсом вмирати разом" [4, с. 166]. Загроза життю поетеси була настільки зримою, що, як згадує Оксана Пахльовська, навіть Василь Цвіркунов старався умовити дружину припинити голодування: "Наш тато каже: "Ліно, у тебе ж діти!" Мама відповідає: "Діти мені простять" [2, с. 4]. У цих словах — і величезна мужність, і сила духу, і віра, що жертва завжди є запорукою успіху. Тож не дивно, що президія Спілки письменників України таки своїм колегіальним рішенням дозволила роман "Маруся Чурай" Ліни Костенко до друку.

Довгосподіване видання "Марусі Чурай" відразу ж стало сенсацією. Іван Дзюба у статті "Є поети для епох", як очевидець того "времені лютого" (за висловом У. Самчука), наводить промовисті реалії того моменту: "Вихід друком "Марусі Чурай" був незабутньою подією в житті української інтелігенції, святом для українського читача. За книжкою в київській книгарні "Поезія" стояли довжелезні черги, восьмитисячний наклад розмели вміть. Сенсацією стала вона і для закордонних українців. Про неї повідомляли одне одному, її пересилали одне одному" [3, с. 50]. О. Пахльовська про це ж унікальне для тоталітарної епохи явище ви-словлюється ще більш категорично: "Поет повертав

нації гідність. Звідси — вибух національної свідомості після виходу "Марусі Чурай", переписані від руки мамині книжки, читання напам'ять і сльози. Голод на правду. Голод на духовність. Голод на віру зневіреного народу..." [2, с. 4]. "Маруся Чурай" для української нації виявилася ковтком води у безживній пустелі. Головна героїня роману сприймалася читачами як узагальнений символ нескореної України, багатой насамперед талантами й — генетично — високою духовністю. Тож не даром Іван Дзюба акцентує саме на такій важливій парадигмі національного визвольного руху в романі: "Боротьба мала не тільки свою ідеологію, свій пафос та емоційну ауру, а й свою естетику, до створення якої причетні пісні Марусі Чурай" [3, с. 40]. Наголошуємо, що під час опрацювання тексту роману Ліни Костенко до цієї думки вчителю треба обов'язково неодноразово повертатися.

Робота над текстом "Марусі Чурай" передбачає, щоб учитель виокремив найбільш значущі розділи твору й ні в якому разі не звів аналізу до, на жаль, досі широко практикованої на уроках дилеми "труїла — не труїла". Тим часом навіть Анатолій Янченко зосереджує увагу саме на цьому: "...Вийшло так, що ніби й не отруїла Маруся Гриця і ніби й отруїла. Однак же, коли зважати на весь розвиток подій, на той морально-етичний комплекс, яким авторка наділяє свою героїню, то версія про те, що Маруся "не труїла", видається переконливішою" [15, с. 196]. Та насправді ніякого злочину Маруся Чурай Ліни Костенко не чинила й навіть не мала подібне на меті, хоч у створеній за гарячими слідами пісні "В неділю рано зілля копала" нібито й прилюдно визнавала свою вину, на чому наголошують полтавські свідки під час суду:

Тоді громада загула прелюто:

— Вона ж свій злочин визнала прилюдно!

Бо, як до Гриця, мертвого, припала,

казала все — як зілля те копала,

як полоскала, як його варила

і як уранці Гриця отруїла.

Вона ж співала, наче голосила,

на себе кари Божої просила.

Співала так, як лиш вона уміла!

А потім враз — неначе заніміла [9, с. 4—5].

Як засвідчує текст, небезпечно зілля Маруся варила тільки для себе, але воно їй не зашкодило:

Я наварила м'яти, драголюбу.

Не пособило. Наварила ще.

Вже скоро день, що їм іти до шлюбу,

мене ж пече всередині, пече!..

"У неділю рано зілля копала..."

А у понеділок переполоскала..."

Порятуй від болю, смертонько ласкава! [9, с. 4—5].

Коли ж Гриць у присутності згорьованої дівчини демонстративно випив настій, Маруся, по-перше, не сподівалася, що зілля, яке не умертвило її, уб'є молодого здорового парубка, а по-друге, після таких "перепросин", з якими прийшов до Чураїв Гриць Бобренко, вона була в стані такого розпачу й зневіри, що й не могла взагалі протестувати проти будь-якого кроку — незалежно: хибного чи правильного — того козака, якого ще недавно так вірно чекала з воєнних походів. До того ж, якщо Маруся ще могла допустити ймовірність самогубства дівчини, жінки, але самогубство вчорашнього воїна-оборонця для неї було взагалі недопустимим вчинком. Недаром у її найтяжчих доріканнях Грицеві звучать такі нотки:

Ой, ллютьсья сльози материнські, ллютьсья!

Свята печаль, печаль без гіркоти.

Загинуть хлопці, то хоча б по-людськи.

А як загинув, як загинув ти?!

Що кожен іде — і вогню, і грому,

всього там буде в клетоті доріг.

А ти лежиш на цвинтарі старому,

де ще ніхто з козацтва не поліг [9, с. 29].

Подібна позиція Марусі цілком вкладалася в шкалу тодішньої народної моралі, що її під час суду продемонстрував безіменний запорожець:

Той засміявся: — Отакої к бісу.

Під Білу Церкву стягнуто полки.

Палає Київ, знищено Триліси.

У вас же он як гинуть козаки!

Там бій. Там смерть. Там зламано границі.

Людей недохват. Ллеться наша кров.

А тут — погиб... У вас ще на спідниці

не перешили ваших корогов?..

Домарики, така у вас і смерть.

Безславно вмер, а кажете: убито [9, с. 16-17].

Про розділ "Якби знайшлась неопалима книга", тобто судопровадження у Полтаві над народною співачкою, яким починається роман Ліни Костенко "Маруся Чурай", Микола Ільницький пише, що сцена суду над Марусею Чурай написана з такою епічною силою, яка, здавалося б, під силу лише романній прозі, витворена з таким неймовірно випуклим окресленням характерів і конфліктів, "де історичне тло оживає в людях, а гострота конфлікту — засудити чи виправдати Марусю, а якщо судити, то яку кару їй призначити — зосереджує в собі не просто моральні принципи, а й соціально-класовий статус епохи, риси її колективного портрета. Бо Полтава не тільки полк, вона не лише воює, вона живе, має свою "конституцію", що одне охороняє, а друге карає [8, с. 113]". Кожен з тих полтавців, котрі виступають на судовому засіданні, свідчить не просто або в оборону, або проти Марусі, а насамперед оприлюднює свій власний рівень інтелекту й моралі. Тому читачам не імпонує не лише стара Бобренчиха, яка, незважаючи на безмірне материнське горе, дивом зуміла знайти сімнадцятеро осіб, з яких п'ятеро під присягою готові звинувачувати Марусю в найтяжчих гріхах, й несподівано спромоглася на таку похабну відвертість, від якої почервоніли й судді, а й дрібна сільська злодійка Параска Демидиха, і Галя Вишняківна, яка навіть після несподіваної смерті нареченого перед самим їхнім весіллям зовсім не змарніла на лиці, а сидить "у бабинці", "наче панська рожа" [9, с. 22], й виголошує такі думки, з яких стає зрозуміло, що багата дівчина тужить зовсім не за Грицем, а за тими матеріальними витратами й непоправними збитками, які поніс батько:

Вже тато наш і на весілля втратились,

а Гриць умер... а Гриця вже нема" [9, с. 9].

Про свідків нібито незацікавлених, а тому в кращих умовах ймовірно здатних на захист Марусі, Інна Пономаренко пише: "Загальна думка інших громадян Полтави, що мали б бути об'єктивними, уражена синдромом юрби, яка відзначається активною прихильністю до пересічного, стандартного, шаблонного, у цьому її суть і сила, тому навіть підсвідомо переконаний у неправоті своїх вчинків натовп рухається за інерцією цієї сили, яка позбавляє людей (кожного зокрема) відповідальності" [13, с. 1]. Ця "інерція сліпої сили" засвідчує, що в суспільстві вже мають місце трагічні розломи, які в скорому часі й приведуть до страшного періоду в історії України — Великої Руїни. З цієї причини Микола Ільницький зауважує, що Богдан Хмельницький ще мав силу своїм універсалом скасувати смертний вирок Марусі, але в йому підпорядкованій державі більшість важливих справ уже реально "вер-

шилася за горбанівськими ухвалями" [8, с. 113]. Відкрите питання життя чи смерті України на останніх сторінках роману лише наголошує на такому підтекстовому аспекті розуміння історичних реалій.

Мусимо зауважити учням про те, що коли сюжетна любовна лінія домінує в перших розділах, то лінія Хмельниччини як всенародної визвольної боротьби набирає сили з кожним наступним розділом. Інна Пономаренко недаром підкреслює: "Паралельність двох сюжетних ліній, які до шостого розділу розвиваються за власною логікою (інколи сполучаючись додатковими векторами введення в їх суверенний простір нових образів: до Полтави прибуває гонець або навпаки — розмиканням персонажного кола полтавської громади: військові походи), змінюється за законами художньої перспективи, десь наприкінці зливаючись воедино" [12, с. 16]. Причиною такої єдності є образ Марусі Чурай, задуманий не просто як образ красивої українки, а й як символ національної душі. Цю унікальну функцію Марусиною таланту добре розуміє і Богдан Хмельницький, і — набагато раніше від гетьмана — Іван Іскра, який пробує порятувати дівчину ще під час суду над нею:

*Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це — голос наш, Це — пісня. Це — душа.
Коли в похід виходила батава, —
Її піснями плакала Полтава.
Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні" [9, с. 23].*

Коли ж ніякими словами не вдається переконати полтавську громаду в тому, що Марусю треба помилувати, Іван Іскра робить усе для того, щоб привезти охоронний універсал від гетьмана. Думки цього персонажа в тяжкій і надзвичайно небезпечній дорозі передано Ліною Костенко вражаюче:

*Скрадатись, як звір у корчах прибережних,
задихану втому звіряти лісам.
Я зроду ненавидів тих, обережних.
Сьогодні, тепер, обережний і сам.
Уперше в житті, за весь вік, за це літо,
уперше в роду, де не знали страху,
я вижити мушу, я мушу вціліти,
я мушу об'їхати смерть на шляху.
Прости мені, земле, прости мені, трави!
Не дбав я про славу, не дбав про майно, —
я мушу вернутись живий до Полтави,
А там хоч і вмерти, мені все одно.
Неси мене, коню...
коли б хоч не пізно...
Шляхи перекриті... і варта не спить...
Якщо я впаду, —
неврятована пісня.
задушена пісня в петлі захрипить! [9, с. 70—71].*

Старшокласникам варто поставити ряд запитань, які допоможуть краще зрозуміти образ Марусі Чурай та силу її таланту:

— Коли до Марусі вперше прийшло поетичне слово? З якою трагічною сімейною подією був пов'язаний цей момент натхнення?

— Про що свідчать пісні про любов, які складала Маруся? Чому одна з цих пісень, проспівана Галею Вишняківною у присутності Гриця, боляче відгукнулася навіть у серці користолоубного й зрадливого Бобренка?

— Уважно прочитайте універсал Богдана Хмельницького, який Іван Іскра привіз уже тоді, коли Марусю підвели під саму шибеницю? На чому було зроблено акцент у гетьманському універсалі?

— Як ви розцінюєте страждання Марусі після смерті Гриця? За що карається і що саме спокутує невинна у злочині, який їй приписував суд, дівчина?

— Чому не тільки особисте щастя з Іваном Іскрою, а навіть життя і остаточний розвій таланту для Марусі надалі стали неможливою справою?

Образ Гриця у романі "Маруся Чурай" є одним з найважливіших, бо проливає світло на вчинки й життєву позицію народної співачки. Уже з цієї причини вчитель не має права нехтувати аналізом характеру, вчинків і аморальних проступків Бобренка. Якщо учні знайдуть відповідь на запропоновані нами запитання, робота над романом під час уроку ввійде в оптимальну колію:

— Чим відрізнялося виховання Марусі від виховання Гриця у їхніх батьківських сім'ях? Як розцінювалася любов між подружжям у Чураїв і в Бобренків? З якої причини малий Гриць фактично зростав у Чураїв?

— Як ви розцінюєте той факт, що впродовж усього дорослого життя Бобренко нічим не поповнив материнських статків, у чому його справедливо звинувачує Орихна Бобренчиха? Чи могла така людина стати самостійною у житті, обрати шлюб з убогою Марусею, а не із заможною Вишняківною, що, до речі, без жодних Грицевих зусиль гарантувало йому безбідне існування на все життя?

— Гриць був хорунжим, тобто прапороносцем — це велика честь для молодого козака, але жодного подвигу на війні не здійснив. Як ви розцінюєте той факт, що Бобренко під Берестечком утік з полону, але при цьому не допоміг іншим козакам визволитися?

— Закономірною чи випадковою стала дружба Гриця Бобренка з Семеном Капканчиком і Ромашком Струком? Що про них вам відомо з роману? Проаналізуйте важливу інформацію з тексту роману про таке Грицеве повоєнне товариство:

*Якісь у нього появились друзі,
Семен Капканчик і Ромашко Струк.
Один хоч був десь у Великім Лузі,
а другий зброї і не брав до рук.
Десь перебув, десь нишком пересидів,
на пасіці чи, може, в лободі.
Ніхто його в походах і не видів,
оце аж зараз виліз на суді [9, с. 64].*

— Як ви можете проінтерпретувати життєву позицію Семена Капканчика, яку він яскраво проявив, коли свідчив на суді проти Марусі, подаючи свої нікчемні поради іншим зрадливим парубкам:

*Ось тут і суд на тому зупинився,
що знали ж всі, і Галя не глуха.
що сватав ту, а в тої опинився.
А хто із нас, як кажуть, без гріха?..
А тра було порвати все на ділі,
та ще з півгоду виждати тоді.
То це б сиділи в Гальки на весіллі,
а не отут балакали в суді [9, с. 13].*

— Прокоментуйте такі висновки про образ Гриця Бобренка, висловлені Анатолієм Макаровим: "...Григорій Бобренко не став ані Вишняком, ані Горбанем. З ним сталося найстрашніше. Втративши все, що зв'язувало його зі світом Пісні, він не зміг до кінця опанувати мову й жорстокий стиль мислення нового панства. Він ніби роздвоївся, й обидві половини його душі з жахом і зневагою спостерігали одна за одною... З Бобренка не вийшло ані доброго козака, ані відвертого глитая, а з'явився на світ ще один жалюгідний неврастенічний пристосуванець" [11, с. 112].

Вважаємо також за потрібне зупинитися бодай на кількох важливих моментах твору, а саме: розглянути образ мандрівного дяка не як невдахи, а як інтелектуала, для якого воєнна епоха не створила жодних умов, щоб він зміг реалізувати себе. З метою правильного скерування такої роботи пропонуємо попрацювати над думкою Валентини Андрусенко, якою вона наслідую витяги з праці Клавдії Фролової "Аналіз художнього тексту": "Ліричний герой — це і спосіб мови, і предмет зображення; він відверто стоїть між читачем і зображуваним світом... Для ліричного героя характерна внутрішня ідейно-психологічна єдність: у різних віршах він розкривається як єдина людська особистість у її ставленні до світу і до самої себе" [1, с. 45]. А також узяти до уваги спірне трактування образу дяка Анатолієм Макаровим: "Як мені здається, сама Ліна Костенко відчувала вразливість літературної позиції дяка, обмеженість його, як і будь-якого іншого максималізму. Про це свідчить цікава гумористична ниточка слів у розмові персонажів. Дівчина, слухаючи, як дяк смачно лає сучасну літературу, як влучно вцілює у вразливі її місця, як сміливо накреслює актуальні завдання, наважується й сама дати йому пораду. "То ви б усе взяли та й написали, / та й був би слід по вашому життю", — каже вона з ноткою удаваної наївності. Гумористична ситуація завершується такою ж удавано наївною відповіддю: "Я написав, так торбу в мене вкрали. / І всі мої папіруси тю-тю". Отже, люди добрі, репутація писемної літератури була майже врятована. На заваді став випадок" [11, с. 115], — і висновок Івана Дзюби: "У монологах-роздумах мандрівного дяка зринає ще один великий трагічний мотив — несправедливості історії та історичної пам'яті людства" [3, с. 45].

На завершення роботи над романом "Маруся Чурай" радимо попрацювати над сюжетно-композиційними особливостями історичного роману у віршах. Для всебічного розуміння змісту твору й основних образів дуже важливим є "пейзажний час" і колористика роману, про що фахово веде мову Анатолій Макаров: "З візуальної точки зору роман побудовано, умовно кажучи, із зелених, жовтих, білих та блакитних епізодів. Суд над героїнею роману відбувається влітку, проща — восени, облога Полтави — взимку. Востаннє ми бачимо Марусю Чурай на тлі весняної блакиті. Природа зробила своє одвічне коло, подарувавши розповіді поетеси свої яскраві барви. Романний час став "пейзажним" і завдяки цьому — зримим, відчутним" [11, с. 99]. Також слушно, на наш погляд, є думка Інни Пономаренко про хронологічну концепцію роману: "Передусім звертає на себе увагу (принципово відмінна від попередніх тематично подібних варіантів) індивідуально-авторська хронологічна концепція: початок зовнішньої романної дії ведеться від того часу, коли відомий сюжет про трагічне кохання Марусі до Гриця практично вичерпує весь запас мелодраматичних колізій, отже, приватне, інтимне, так і залишається

у сфері внутрішнього, недоторканного" [13, с. 1]. Доречно також учням замислитися над оцінкою Іваном Дзюбою композиції твору: "Маруся Чурай" Ліни Костенко нагадує класичний архітектурний ансамбль, що втілює великий план, велику ідею. Поетичний матеріал розгортається "сам із себе" за законом внутрішньої необхідності й зовнішньої доцільності. Кожна частина необхідна для цілості, а цілість надає кожній частині вищого значення. Все живе наскрізно симфонічною взаємопов'язаністю, взаємопідсиленням" [3, с. 40]. Наші рекомендації і численні цитати, наведені насамперед з користю для вчителів сільських шкіл, які наряд чи зможуть знайти нами рекомендовані методичні й літературознавчі статті в бібліотеках, допоможуть і вчителю, й учням краще зрозуміти геніальний твір Ліни Костенко, зробити аналіз на уроках за романом "Маруся Чурай" цікавим і посильним.

Література

1. Андрусенко В. Кодекс честі як імператив життя: На прикладі життя і творчості Ліни Костенко / Валентина Андрусенко // Дивослово. — 2003. — № 3. — С. 43—48.
2. Бурхливе перехрестя: Інтерв'ю Світлани Ференець з дочкою Ліни Костенко — Оксаною Пахльовською // Радянська жінка. — 1990. — № 3. — С. 4—5.
3. Дзюба І. "...Тільки слово — пам'яті спаленість" / Дзюба Іван // Є поети для епох / Дзюба І. — К.: Либідь, 2011. — С. 10—97.
4. Є поети для епох / Дзюба І. — К.: Либідь, 2011. — 208 с.
5. Загребельний П. Три доли / Павло Загребельний // Загребельний П. Неймовірні оповідання. — К.: Рад. письмен., 1987. — С. 197—210.
6. Іванічук Р. На зламі епох мусимо творити відважно й талановито / Роман Іванічук // Літературна Україна. — 2009. — 5 лютого. — С. 1, 3.
7. Ідеологія мертвеччини у війні з генієм: Історія невидання книги Ліни Костенко "Княжа гора" в документах // Молодь України. — 1995. — 29 червня. — С. 3.
8. Ільницький М. "Якби знайшлась неопалима книга..." / Микола Ільницький // Прапор. — 1980. — № 8. — С. 112-115.
9. Костенко Л. Маруся Чурай / Ліна Костенко. — К.: Дніпро, 1982. — 136 с.
10. Лисовский А. Изучение лирики в школе: Пособие для учителя / Антон Лисовский. — К.: Рад. шк., 1987. — 192 с.
11. Макаров Анатолій Історія — сестра поезії: Шкіці до портрета Ліни Костенко / Анатолій Макаров // Українська мова і література в школі. — 1980. — № 10. — С. 97—117.
12. Пономаренко І. "Геній — це не дар, а шлях...": Своєрідність віршованого роману "Маруся Чурай" кризь призму конфліктобудови і поетики жанру / Інна Пономаренко // Українська мова та література. — 2003. — Число 17 (321). — С. 13—16.
13. Пономаренко І. Полтава проти Марусі Чурай / Інна Пономаренко // Українська мова та література. — 2002. — Січень. — Число 4 (260). — С. 1—2.
14. Фізер І. Шедеври поетичної літоісторії Ліни Костенко / Іван Фізер // Сучасність. — 1988. — № 7—8. — С. 291—296.
15. Янченко А. Любов і небо Марусі Чурай / Анатолій Янченко // Вітчизна. — 1983. — № 1. — С. 192—198.

Надежда Савчук. Методика анализа исторического романа Лины Костенко "Маруся Чурай"

В работе представлена наиболее оптимальная парадигма изучения этого предложенного школьной программой художественного текста, всесторонне проанализированы две главные сюжетные линии и самые важные образы героев.

Ключевые слова: исторический роман в стихах, легендарная девушка — Маруся Чурай, украинский социум исторической doby Хмельниччины в художественном тексте, афоризмы романа.

Nadiya Savchuk. The methods of analysis of historical poem "Marusia Churay" by Lina Kostenko

In the article the most effective learning paradigm of this curriculum notice work of art has been given, two main plots of the poem and the most significant characters have been thoroughly analyzed.

Key words: historical novel-poem, a girl from a legend Marusia Churay, Ukrainian society of Khmelnytsky historical period in a work of art, aphorism of a novel.